

Timo Sivonen

Katse lännestä lähelle. Muutos Venäjän ulkopoliitikassa 1992–1994.

Huhtikuussa 1994 räväköistä lausunnoistaan tunnettu poliitikko Vladimir Žirinovski kuvasi Venäjän politiikan kehitystä sanomalehti Izvestijan haastattelussa seuraavasti: ”Kaksi ja puoli vuotta sitten kampanjoin presidentinvaaleissa tunnuslauseella Aion puolustaa venäläisiä ja pieniä kansoja. Tuolloin minua kutsuttiin sovinistiksi. Ja nyt – jopa [ulkoministeri] Kozyrev puolustaa Baltian venäläisiä. Missä ovat nyt demokraattivenäläiset yleisinhimillisine arvoineen? Missä ovat demokraatit, jotka sanoivat [Neuvostoliiton] alueille: Ottakaa valtaa niin paljon kuin haluatte!”^[1]

Žirinovski viittasi puheessaan Venäjän ulkopoliitikassa tapahtuneeseen muutokseen atlantistisesta suuntauksesta eurasianistiseen. Muutos näkyi selvästi myös ulkoministeri Andrei Kozyrevin puheissa, haastatteluissa ja kirjoituksissa venäläisissä lehdissä, jotka toimivat pro gradu -tutkielmani primäärisinä lähteinä. Kozyrev, jota oli totuttu pitämään länsimielisenä demokraattina ja uudistusmielisenä liberaalina, oli reivannut poliittista linjaansa suuntaan, jota häntä äänekkäästi kritisoinut oppositio oli vaatinut. Venäjän länsiorientoitunut politiikka oli muuttunut politiikaksi, joka korosti entisten neuvostotasavaltojen ja niissä asuvien maanmiesten tärkeyttä.

Neuvostoliiton kaatumisen loi murrosvaiheen, jossa Venäjän oli kyettävä määrittelemään uudelleen ulkopoliittikkansa, identiteettinsä ja suhteensa entisiin Neuvostoliiton alueisiin, Eurooppaan ja länteen. Vaikka Venäjän ulkopoliittikka heilahti Neuvostoliiton romahtamista seuranneina vuosina kohti eurasianistista suuntaa, nykyhetkestä katsoen voidaan sanoa, ettei ongelmallinen uuden identiteetin etsintä tullut kuitenkaan päätökseensä. Tässä artikkelissa käsiteltävään ajanjaksoon 1992–94 verrattuna on mielenkiintoista huomata, että presidentti Vladimir Putinin kaudella ja etenkin syyskuun 2001 New Yorkin terrori-iskujen jälkimainingeissa Venäjä on jälleen osoittanut halukkuutensa olla mukana läntisessä rintamassa.

Näyttääkin siltä, että Kozyrevin atlantistista kautta seurannut eurasianistisen politiikan aika on jäänyt vain yhdeksi väliaikaiseksi suuntaukseksi Venäjän ulkopoliitiikan historiassa. Putinin johdolla Venäjä on tunnustanut maailmanpoliittiset realiteetit. Pitääkseen kiinni edes jonkinlaisesta suurvalta-asemasta se oli heti valmis liittymään Yhdysvaltain terrorisminvastaiseen rintamaan. Jo ennen syyskuun terrori-iskuja Venäjä oli myös tunnustanut kykenemättömyytensä estää Naton laajentuminen. Kozyrevin kaudella eurasianistiseen suuntaan tapahtuneeseen muutokseen verrattuna tämä on merkinnyt Venäjän ulkopoliittisen heilurin keinahtamista kohti länttä. Silti on huomattava, etteivät eurasianistiset äänenpainot ole tyystin kadonneet. Onkin mielenkiintoista palauttaa mieleen Putinin vierailu Suomeen syyskuussa 2001. Putin tunnusti Baltian maiden oikeuden itsenäisinä valtioina halutessaan liittyä Natoon. Samassa yhteydessä Putin kuitenkin kiinnitti huomiota Baltian maiden venäläisvähemmistöjen asemaan. Viroa ja Latviaa arvostellen Putin totesi: ”Suomessa kohdellaan venäläisiä siirtolaisia kunnioituksella. Tämä on oiva esimerkki muille naapureillemme.”^[2]

Tarkastelen Venäjän ulkopoliitiikan muuttumista Neuvostoliiton romahtamisesta vuoden 1994 elokuun loppuun, jolloin viimeiset venäläisjoukot poistuivat Baltiasta. Se merkitsi yhden ajanjakson loppua Baltian maiden ja Venäjän välisissä suhteissa. Baltiassa miehitykseksi koettu aika päättyi, kun venäläiset joukot poistuivat reilun 50 vuoden läsnäolon jälkeen. Venäjän ja Baltian suhteissa se tarkoitti uutta kautta, sillä vetäytymisen jälkeen kaikki Baltian maat alkoivat yhä innokkaammin pyrkiä puolustusliitto Natoon, mikä nostatti niiden ja Venäjän välille uudenlaisen ongelmakentän. Vetäytymiseen mennessä muutos atlantistisesta politiikasta eurasianistiseen oli toteutunut asteittain.

Tarkastelu koostuu kolmesta toisiinsa kiinteästi liittyvästä elementistä: atlantistisen ja eurasianistisen politiikan kilpailutilanteesta, Kozyrevin muuttuvasta linjasta ja ns. maanmies-kysymyksen nousemisesta Venäjän ulkopoliitiikan ydinkysymykseksi erityisesti suhteissa Viroon ja Latviaan. Esittelemällä atlantismin ja eurasianismin suhdetta ja maanmieskysymyksen nousua yhä tärkeämmäksi tekijäksi Venäjän politiikassa kuvaan sitä, millä tavoin maanmiesten puolustaminen nousi asteittain Venäjällä kuumaksi poliittiseksi aiheeksi ja miten merkittävä asia siitä tuli ennen kaikkea Viron- ja Latvian-suhteissa. Mielestäni maanmies-kysymyksen nousu Venäjän hallituksen asialistalle ja ulkoministeri Kozyrevin puheisiin todisti atlantistisen politiikan väistymisestä eurasianistisen tieltä. Lisäksi pyrin arvioimaan sitä, miksi muutos tapahtui.

Mutta mistä sitten oikein oli kyse, kun puhutaan maanmiehistä ja lähiulkomaista, Baltian maiden

erityisestä asemasta sekä atlantistisen ja eurasianistisen linjan välisestä kilpailusta?

Neuvostotasavalloista lähiulkomaiksi

Neuvostoliiton hajottua peri Venäjä Neuvostoliiton suurimpana ja tärkeimpänä tasavaltana vuonna 1992 seuraajavaltion (ven. *gosudarstvo prodolžatel*) statuksen. Vähitellen se omi itselleen erityisen vastuunkantajan aseman entisen Neuvostoliiton alueella. Entisiä neuvostotasavaltoja alettiin nimittää lähiulkomaiksi. Termi lähiulkomaat (ven. *bliznee zarubeže*, eng. *near abroad*) luotiin viittaamaan niihin 14 tasavaltaan, joista Neuvostoliitto oli Venäjän SFNT:n ohella muodostunut. Lähiulkomaat-nimitys oli tarkoitettu erottamaan ne muista ulkomaista, jotka asetettiin kaukoulkomaat (*dalnee zarubeže*, eng. *far abroad*) -nimikkeeseen alle.[3]

Lähiulkomaat-termin keskeinen idea piilee siinä, että Venäjän oli vaikea hyväksyä Neuvostoliiton entisiä tasavaltoja itsenäisiksi valtioiksi.[4] Neuvostoimperiumin sisäkehän nimittämällä lähiulkomaiksi Venäjä tosiasiallisesti kyseenalaisti niiden täyden suvereniteetin. Lähiulkomaaksi kutsuminen tarkoitti Neuvostoliiton varjon langettamista itsenäisten valtioiden ylle. Samalla Venäjä saattoi pitää kiinni johtavan valtion asemasta entisen Neuvostoliiton alueella. Sillä oli mielestään oikeus puuttua lähiulkomaiden asioihin omien kansallisten intressiensä mukaisista lähtökohdista. Venäjä siis varasi itselleen Neuvostoliiton kaatumisen jälkeenkin erityisaseman ensimmäisenä tasavertaisten joukossa.

Baltian maiden asemaan lähiulkomaina vaikutti se seikka, että venäläiset hyvin tiedostivat Neuvostoliiton hajoamisen alkaneen juuri Baltian tasavalloista. Baltian maiden menettäminen oli traumaattinen kokemus, sillä ne miellettiin Venäjällä osaksi venäläistä imperiumia ja sen läntistä etupiiriä. Baltian maat olivat erityisasemassa Venäjään nähden myös siksi, että etenkin Virossa ja Latviassa on huomattavat venäläisvähemmistöt. [5]

Maanmiehet

Maanmiehistä puhuminen liittyy yleisemmin ns. venäläiseen diasporaan; venäläisiin jotka Neuvostoliiton hajotessa jäivät asumaan Venäjän ulkopuolelle.[6]

Viimeisen Neuvostoliitossa toimitetun väestönlaskennan mukaan vuonna 1989 Venäjän SFNT:n ulkopuolella muissa neuvostotasavalloissa asui 25 miljoonaa etnistä venäläistä. Merkillepantavaa on, että Baltian maista Virossa ja Latviassa venäläisten suhteellinen osuus oli huomattavan suuri: 30 % Viron ja 34 % Latvian asukkaista oli venäläisiä. Liettuan tilanne oli erilainen: venäläisiä oli vain noin 9 % väestöstä.[7] Pääsyy siihen, miksi Venäjän SFNT:n ulkopuolella asuneiden venäläisten määrä oli Neuvostoliiton kaatuessaniin suuri, oli

venäläistämistoimena toteutettu asutus- ja työvoimapolitiikka.[8] Vuonna 1995 Viron n. 1,5 miljoonan väestöstä 29 % ja Latvian n. 2,5 miljoonan väestöstä 33 % oli venäläisiä. Liettuan väkiluku vuonna 1995 oli 3,7 miljoonaa, joista vain 8,4 % oli venäläisiä.[9]

Kun Venäjän ulkopolitiikan suunnasta, kansallisista intresseistä ja maanmiesten puolustamisesta alettiin vuonna 1992 toden teolla käydä poliittista keskustelua, nousi esille monisyinen kysymys siitä, mitä Venäjän oikeastaan tuli puolustaa. Venäläisiä, Venäjän kansalaisia, venäjänkielisiä vai maanmiehiä? Venäjän kielen ilmaisumahdollisuudet tarjoavat monenlaisia keinoja ladata asialle eriasteista painoarvoa.

Keskeinen venäläisestä diasporasta käytyyn keskusteluun iskostunut ilmaus oli *sootečestvennik*, joka tarkoittaa maanmiestä hyvin väljässä merkityksessä. Maanmies-termi vakiintui ehkä keskeisimmäksi nimitykseksi puhuttaessa diaspora-venäläisten oikeuksien puolustamisesta. Venäläisyys assosioituu tähän termiin hyvin laajassa merkityksessä. Välttämättömänä edellytyksenä maanmieheydelle ei ole Venäjän kansalaisuus eikä etninen venäläisyys.

Keskeinen idea maanmies-käsitteen takana on kuitenkin venäjänmielisyys, suuntautuminen kohti Venäjää. Maanmiehen ei siten tarvitse myöskään olla Venäjän kansalainen. Maanmieheksi leimautumiseen riitti, että oli jollain tapaa kielellisesti, kulttuurisesti tai etnisesti Venäjää kohtaan suuntautunut. Toisaalta, vaikka venäjänkielinen henkilö itse olisi tuntenut olevansa enemmän esimerkiksi latvialainen kuin venäläinen, se ei ollut mikään taakka siitä, etteikö häntä Moskovassa voitu laskea maanmieheksi. Näin myös Baltian maissa asuva valkovenäläinen tai ukrainalainen tuli helposti kielellisen yhteyden takia tulkituksi maanmieheksi. Maanmieheksi tulkitseminen ei siis välttämättä ollut kiinni omasta halusta, vaan poliitikot saattoivat laskea maanmiehiksi myös ihmisiä, jotka eivät itse tunteneet yhteyttä venäläisyyteen.[10]

Stankevič'in vastakkainasettelu

Yksi keskeisistä atlantismin ja eurasianismin määrittelijöistä oli presidentin poliittinen neuvonantaja Sergei Stankevič. Helmikuun lopulla 1992 Stankevič luennoi seminaarissa Moskovassa. Stankevič'in mukaan oli koittanut aika, jolloin Venäjän tuli ottaa ulkopolitiikassaan tiukempi linja. Hän kiinnitti huomionsa erityisesti lähiulkomaissa elävien venäläisten tilanteeseen. ”... on olemassa todisteita Venäjään etnisesti sidoksissa olevien ihmisten ja venäläisten syrjimisestä. Tilanne näyttää erityisen huolestuttavalta entisissä Baltian tasavalloissa. Siellä säädetyt tai pian säädettävät kansalaisuuslait merkitsevät käytännössä apartheid-politiikkaa. Venäjän ulkopolitiikalle se

muodostaa erittäin tärkeän ja vakavan ongelman. Ongelman, joka pitänee ratkaista epätraditionaalisin ja standardoimattomin keinoin.”[11]

23. maaliskuuta Nezavisimaja gazeta julkaisi Stankevičnin artikkelin ”Itseään etsivä suurvalta”. Hän erotti eurasianismin vastapooliksi hallituksen noudattaman atlantistisen politiikan. Stankevičnin mukaan atlantistit tähtäsivät Venäjän länsimaistamiseen ja talouden integroimiseen maailmantalouden järjestelmiin, kuten rikkaiden teollisuusmaiden G7:ään ja kansainväliseen valuuttarahastoon IMF:iin. Stankevičnin eurasianistinen näkemys puolestaan lähti siitä, että oli pyrittävä suuntaamaan Venäjä uudelleen kohti itää ja sen perinteisiä etupiirialueita, joissa venäläisyyden ja Venäjän valtion asemaa oli vahvistettava. Samalla oli vastustettava Venäjän länsimaistamista ja korjattava Gorbačov'n uuden ajattelun ja ”yhteisen eurooppalaisen kodin” perään haihatelleiden poliitikkojen virheet. Stankevičnin mukaan näiden vaatimusten toteuttamisesta olisi seurannut Venäjän kansallisia etuja parhaiten ajava tasapaino ulkopoliittikan läntisen ja itäisen suuntuaksen välillä.[12]

Stankevičnin mukaan uusien itsenäisten valtioiden ketju oli Neuvostoliiton hajottua irrottanut Venäjän Euroopasta. Venäjä oli nyt aiempaa kauempana Euroopasta sekä geopoliittisesti että maantieteellisesti ajateltuna, ja siksi Venäjän oli ulkopoliittikkassaan suuntauduttava itään ja lähiulkomaihin.[13]

Venäläisen diasporan ja lähiulkomaiden kannalta Stankevičnin eurasianistinen ajattelu oli erityisen merkityksellistä, sillä se asetti Venäjän kansalliset intressit ja ulkopoliittikan perusteet uuteen järjestykseen. Venäjällä ei Stankevičnin mukaan ollut varaa eikä ”moraalista oikeutta” pysyttäytyä passiivisena tarkkailijana lähiulkomaiden asioissa, varsinkaan silloin, kun oli kyse venäläisestä väestöstä. Hänen mukaansa Venäjää oli väärin perustein syyllistetty siitä, että huolehtiessaan lähiulkomaiden venäläisten kohtalosta Venäjä puuttui itsenäisten valtioiden sisäisiin asioihin. Syytteet eivät Stankevičnin mielestä olleet oikeudenmukaisia, koska monet entiseen Neuvostoliittoon kuuluneet maat eivät käyttäytyneet humanilla ja sivistyneellä tavalla, eivätkä ymmärtäneet menneiden aikojen perinnön merkitystä. Hän varoitteli myös nationalistisista voimista, jotka olivat nousussa entisen Neuvostoliiton alueella. Tällä Stankevič viittasi suoraan Viroon ja Latviaan, joissa kansallismieliset tahot viljelivät ”paranoideja ajatuksia historiallisesta ja kansallisesta kostosta”. Hänen mukaansa näissä maissa asuvat venäläiset eivät eristetyssä vähemmistöasemassaan olleet kyenneet vastaamaan tähän paineeseen, mistä oli seurannut, että lähiulkomaiden venäläiset olivat joutuneet ”apartheid-hallinnon” alaisiksi.[14]

Venäjän ulkopoliitikassa vallalla ollut suuntausta kutsuttiin Stankevičin ajattelussa atlantismiksi. Atlantismin erottaminen omaksi suuntaukseksi oli Stankeviçilta tietoinen poliittinen ratkaisu, jolla hän muodosti toiseuden asetelman omaan eurasianistiseen linjaansa nähden. Atlantismi ei ollut mikään selkeästi määritelty ja julistettu ohjelmallinen kokonaisuus. Stankeviçin jaottelun voikin nähdä poliittisena pelinavauksena, jonka avulla hän erottautui eurasianistisen leirin johtohahmoksi. Stankeviçin jaottelu atlantismiin ja eurasianismiin ei siis ollut mikään objektiivinen yritys kartoittaa venäläisen politiikan kenttää, vaan pikemminkin omien poliittisten pyrkimysten väline.[15]

Tämä ei kuitenkaan estä hyödyntämästä hänen selkeästi esittämänsä vastakkainasettelua analysoitaessa Venäjän ulkopoliitiikan kehitystä. Jaottelussaan Stankeviç määritteli kaksi leiriä, joista alettiin julkisessa keskustelussa yleisesti käyttää hänen kirjoitustensa mukaisesti nimityksiä eurasianistit ja atlantistit. Stankeviç onnistui luomaan haluamansa diskursiivisen todellisuuden, jossa ulkopoliittiseen keskusteluun osallistuneet tahot oli mahdollista sijoittaa jompaan kumpaan leiriin, vaikka se aina ei olisikaan tehnyt täyttä oikeutta asianosaisille.[16]

Venäjän hallituksen ja Kozyrevin ulkopoliittikka saikin mielestäni synonyymisen merkityksen atlantismin kanssa. Näin ollen muutosta Venäjän politiikassa on mahdollista kuvata tämän vastakkainasettelun keinoin, olkoonkin, että Stankeviç ei ollut ainoa eurasianismin ja atlantismin määrittelijä venäläisessä keskustelussa. Esimerkiksi eurasianismista julkaistiin lehdissä useita kirjoituksia, eikä eurasianismi käsitteenä tai aatteena ollut ”syntynyt” Stankeviçin määrittelystä. Kuten todettua, Stankeviçin puheenvuorot olivat kuitenkin tärkeitä pelinavauksia, jotka mielestäni määrittelivät niitä raameja, joiden puitteissa keskustelua Venäjän ulkopoliitiikan suunnasta tai yleisemmin Venäjän uudesta identiteetistä käytiin.

Kozyrev atlantismin henkilöitymänä

Ulkoministeri Kozyrevista tuli uudella Venäjällä se henkilö, johon atlantistinen länsimielisyys ensisijaisesti yhdistettiin. Kozyrevin atlantistinen suuntaus oli Gorbačovien uuden poliittisen ajattelun ja perestroikan perillinen. Ensimmäiselle sijalle asetettiin demokratiakehitys, uudistuspolitiikka ja suhteet Yhdysvaltoihin ja läntiseen maailmaan. Suhteissa lähiulkomaihin atlantistit ajoivat sovittelevaa, jopa isolationistista politiikkaa.[17] Atlantistit olivat myös markkinatalouden ja talousuudistusten kannattajia. Uusi Venäjä tuli siis heidän mielestään rakentaa läntisinä pidetyille arvoille. [18]

Vuoden 1992 alkupuolella atlantistit hallitsivat yleistä ulkopoliittista mielipidettä Venäjällä. Aserajoitukset, taloudellinen yhteistyö länsimaiden kanssa ja eri konfliktitilanteet, kuten Persianlahden ja Jugoslavian sota, pyrittiin hoitamaan yhteisymmärryksessä lännen kanssa. Ulkopoliittikka oli presidentti Jeltsinin johtamaa ja niin kauan kun Kozyrev pysytteli presidentin linjalla, antoi Jeltsin hänelle tukensa.[19]

Aineistoni perusteella Kozyrevin kanta lähiulkomaiden maanmiehiin oli vuoden 1992 alussa melko välinpitämätön, eikä maanmies-kysymys ollut kovinkaan korkealla hallituksen ulkopoliittisella asialistalla. Venäläisten vähemmistöjen ongelmien sivuuttaminen rinnastui lähiulkomaiden merkityksen yleiseen vähättelyyn. Kozyreville tärkein ulkopoliittinen kysymys oli yhteistyö Yhdysvaltojen ja läntisen Euroopan sekä niiden johtamien taloudellisten organisaatioiden kanssa. Vuoden 1992 alun tilanteessa silmiinpistävää oli myös se, että Kozyrev oli sangen haluton muokkaamaan Venäjän ulkopoliittikalle minkäänlaista kirjattua ohjelmaa – doktriinia, kuten Venäjä on tehnyt vuoden 1993 tammikuusta eteenpäin. Doktriinin muotoilun tarpeettomuutta Kozyrev perusteli sillä, että demokraattisten valtioiden ulkopoliittikka oli alati muuttuvaa. Hän piti sen vuoksi parempana joustavaa, ohjelmaan sitomatonta ulkopoliittikkaa, joka nojasi Venäjän kansallisiin intresseihin.[20]

Baltian mailla ei vielä kesään 1992 mennessä ollut Venäjän ulkopoliittikassa kovinkaan tärkeää asemaa, mutta eivät ne täysin paitsioonkaan jääneet. Huhtitoukokuussa Kozyrev kiinnitti artikkelissaan huomiota Baltian ja IVY-maissa asuvien venäläisten ihmisoikeustilanteeseen ja vakuutti, että Venäjä tulisi kiinnittämään erityistä huomiota asiaan. Samaan hengenvetoon Kozyrev kuitenkin painotti, että Venäjä puolustaisi intressejään vain laillisin keinoin. Lisäksi hän varoitti myös ruokkimasta venäläisfobioita ”kansallispatriottisilla” uhkailuilla venäläisen imperiumin palauttamisesta.[21] Vaikka Kozyrev mainitsi Venäjän seuraavan lähiulkomaiden tilannetta, oli asia silti vasta toisarvoisella sijalla verrattuna läntiselle yhteistyölle annettuun painoarvoon.

Vuoden 1992 alun atlantistinen politiikka oli jatkoa Gorbačovin uuden ajattelun politiikalle, mutta samalla se oli mielestäni vaihtoehtojen näennäisen puuttumisen aikaa. Venäjä teki Neuvostoliiton kaaduttua länsisuuntautuneisuudesta Kozyrevin johdolla ulkopoliittikkansa ja demokratiakehityksensä elinehdon – välttämättömyydestä tuli hyve. Venäjä halusi erottautua totalitaarisesta neuvostovaltiosta, ja samalla sen taloudellinen tila vaati tukea länsimaisilta talousorganisaatioilta. Mielestäni tämä selittää pitkälti sitä, miksi Venäjä oli ulkopoliittikassaan niin innokas kumartamaan länteen. Ulkomaiset lainat ja taloustuet

näyttivät välttämättömiltä ja niiden saaminen katsottiin helpommaksi noudattamalla lännelle suopeaa politiikkaa. Lisäksi on muistettava, että Kozyrev oli itse ollut yksi uuden poliittisen ajattelun luoja. Tästä syystä oli luontevaa, että hän näki sen perusteiltaan hyvänä mallina myös Venäjälle. Kun eurasianistista oppositiota ei alkuvuonna 1992 vielä ollut, oli Kozyrevilla ja Jeltsinillä hyvä mahdollisuus noudattaa parhaaksi katsomaansa politiikkaa suurempaa kritiikkiä kohtaamatta.

Eurasianismin haaste

Keväällä ja kesällä 1992 taistelu ulkopoliittikan suunnasta oli kiihkeää. Eurasianistit syyttivät Venäjän ulkopoliittikkaa heikkoudesta ja vaativat, että sotilaallisen voimankäytön oli kuuluttava suurvallan politiikan arsenaaliin. Presidentti Jeltsin ei ottanut asiaan kantaa, eikä osoittanut juurikaan tukea ulkoministerilleen. Venäjän ulkopoliittikan tutkija professori Leon Aron on kuvannut Jeltsinin toimintaa sanoen, että presidentti pysytteli ”hiljaa kuin sfinksi”. Paineita ulkoministerin erottamiseksi alkoi kasaantua opposition kritiikin kovetessa. Jeltsin kuitenkin piti Kozyrevin virassaan, vaikka ei julkisuudessa ilmaissutkaan tukea tämän politiikalle.[22]

Kevään ja kesän kuluessa vaatimukset ns. ulkopoliittisen doktriinin laatimisesta voimistuivat. Helmikuussa Kozyrev oli vastahakoisesti esitellyt korkeimmalle neuvostolle luonnoksen Venäjän ulkopoliittikan ohjenuoraksi. Sitä kuitenkin pidettiin yleisesti liian epämääräisenä ja liian länsimielisenä. Lisäksi Kozyrevin esitystä moitittiin siitä, että entisiä neuvostotasavaltoja ei huomioitu riittävästi. Stankevič ja varapresidentti Aleksandr Rutskoi arvostelivat luonnosta pehmeystä lähiulkomaita kohtaan.[23]

Debatin kiihkeyden ja osapuolten välisen kuilun syvyyden huomioon ottaen on hämmästyttävää, että vajaan vuoden kuluttua Venäjällä oli kirjattu ulkopoliittinen doktriini, joka oli miltei kaikkien merkittävimpien poliitikkojen mielestä hyväksyttävissä.

Kesä 1992 oli todella kuuman keskustelun ja Baltian-suhteiden kiristymisen aikaa. Presidentti Jeltsin alkoi yhä enemmän kuunnella sotilasjohdon ja kovempaa ulkopoliittista linjaa vaatineiden poliitikkojen mielipiteitä.[24] Venäjän ulkopoliittisessa suunnassa tapahtui lopulta selvä käänös, joka ilmeni Kozyrevin yhä enemmän eurasianistisia piirteitä saavissa lausunnoissa.

Huhtikuussa 1992 Kozyrev oli sanonut kannattavansa diasporavenäläisten oikeuksien puolustamista, mutta vain ”nykyaikaisen oikeuskäsityksen” mukaisin keinoin ja varoitellut voiman käytön johtavan ”russofobiaan”. Kozyrevin mukaan joissain (tarkemmin

määrittelemättömissä) tapauksissa voiman käyttö oli kuitenkin mahdollista.[25] Myöhemmin huhtitoukokuussa Kozyrev palasi myös muutamassa muussa lausunnossaan venäläispelkoon.[26] Pelkkä sotilaallisen voimankäytön mainitseminen oli sinänsä merkittävää, vaikka hän samassa yhteydessä varoitti sen seurauksista. Kozyrev joutui näin ottamaan kantaa saamaansa kritiikkiin ja niihin keinoihin, joita oppositio oli valmis tarjoamaan.

Kozyrev alkoi myös aiemmasta poiketen käyttää venäläisten (*russkie*) intressien puolustamisen sijasta termejä maanmiehet (*sootečestvenniki*) ja venäjänkieliset (*russkojazyčnye*), jotka sulkevat sisäänsä laajempia kokonaisuuksia. Ilmaustavan muutoksella Kozyrev otti miljoonia ihmisiä lisää Venäjän kotkan suojaavan siiven alle.[27]

Kozyrevin uudet sanavalinnat ulottuivat entisiä kattavammin myös Baltian maiden venäläisiin. Latviassa etnisten venäläisten osuus oli 34 % väestöstä, mutta käyttämällä ilmausta 'venäjänkieliset' Venäjän intressipiiri kattoikin 42 % Latvian väestöstä. Vastaavat luvut Viron osalta olivat 30 % ja 35 %. Venäjänkielisistä ja maanmiehistä puhuminen merkitsi sitä, että jopa Latvian, Viron tai Liettuan kansalainen saattoi kuulua Venäjän intressipiiriin.

Baltian venäjänkielisten oikeuksista puhuttaessa tarkoitettiin kuitenkin ensisijaisesti Latvian ja Viron venäjänkielisiä kansalaisuudettomia maanmiehiä. Näiden sanavalintojen seurauksena oli, että Venäjä saattoi nyt esiintyä entistä suuremman väestönosan oikeuksien puolustajana. Se antoi Venäjälle ikään kuin enemmän sananvaltaa Baltian maiden arvostelamisessa ja korosti samalla maanmies-kysymyksen merkitystä Baltian maiden ja Venäjän välisissä suhteissa. Arvostelemalla Viroa ja Latviaa maanmiestensä oikeuksien loukkaamisesta Venäjä saattoi puuttua Viron ja Latvian sisäisiin asioihin ja vaatia niiltä mm. lainsäädännön muuttamista vetoamalla kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin.

Jeltsinin kritiikki

Vuoden 1992 puolivälissä presidentti Jeltsin antoi kaksi lausuntoa, jotka ilmentävät hänen ajattelunsa muutosta ja vähintäänkin epäsuoraa kritiikkiä Kozyreviä kohtaan. Jeltsinin mukaan maanmiesten ongelmia oli aliarvioitu ja Venäjän tuli aktiivisemmin etsiä keinoja tilanteen muuttamiseksi. Aliarvioinnilla hän viittasi Kozyrevin toimintaan. Jeltsin sanoi, että toisten valtioiden asioihin sekaantumatta jättäminen ei ollut johtanut hyviin tuloksiin.[28]

Muutenkin Kozyrevin arvostelu voimistui. Kesäkuun 1992 lopulla Stankevič julkaisi uuden artikkelin, jossa

hän kiihdytti eurasianistista ajattelua. Stankevič kirjoitti: ”Yli 25 miljoonaa ihmistä, jotka ovat historiallisia ja henkisiä sukulaisiamme, ovat löytäneet itsensä Venäjän rajojen ulkopuolelta... Venäjällä on vastuu heidän kohtalostaan, eikä Venäjä salli kenenkään nöyryyttää, kohdella väärin ja syrjiä heitä. Tai pahempaa, tappaa heitä”. ”Venäjän suurvallalla on tuhatvuotinen historia, sillä on laillinen intressipohja sekä vanhat perinteet etujensa puolustamisesta.”[29]

Myös Kozyrevin lausunnot alkoivat kuulostaa yhä enenevässä määrin hänen arvostelijoidensa puheilta. Syyskuussa 1992 Kozyrev esiintyi YK:n yleiskokouksessa. Puheessaan hän nosti esiin Viron ja Latvian ihmisoikeustilanteet. ”Venäjä on erityisen huolestunut diskriminaatiosta, jota uudet valtiot, tarkemmin ottaen Viro ja Latvia, toteuttavat.” Kozyrevin mukaan Venäjä tulisi nostamaan asian esille myös muilla kansainvälisillä foorumeilla. Venäjällä oli Kozyrevin mukaan oikeus puuttua mainittujen maiden asioihin, koska ne olivat saavuttaneet itsenäisyytensä Venäjän demokraattien tuella.[30]

Tärkeänä tekijänä ulkopoliittisessa suunnanmuutoksessa voi pitää presidentti Jeltsinin kääntymistä kovemman linjan kannattajaksi. Jeltsin alkoi omaksua ulkopoliittiseen ajatteluunsa eurasianistien viljelemiä painotuksia. Nähdäkseni ulkopoliittisen debatin kuumeneminen miltei yli äyräiden saattoi vaikuttaa siihen, että Jeltsin katsoi järkevämmäksi etsiä aitovenäläisinä markkinoituja vaihtoehtoja, sillä leimaautuminen isänmaanpetturiksi ja lännelle pokkuroijaksi olisi pidemmän päälle ollut poliittisesti epäedullista. Samat tosiseikat pätevät myös ulkoministerin kohdalla, mutta Kozyrevin tapauksessa on huomionarvoista myös se, että hän itse oli aina korostanut Venäjän ulkopoliittikan presidenttivetoisuutta. Näin ollen hänelle ei jäänyt asemassaan pysyäkseen muuta vaihtoehtoa kuin tarkistaa kurssiaan Jeltsinin vanavedessä.

Baltian-suhteiden kehitys oli syksyyn 1992 tultaessa ollut yhtä alamäkeä. Maanmies-kysymyksen korostuminen eurasianistisen politiikan nousun myötä vaikeutti erityisesti Venäjän Viron- ja Latvian-suhteita. Samaan aikaan ongelmalliset neuvottelut venäläisjoukkojen poisvetämisestä sekä Viron ja Latvian venäläistä väestöä koskenut lainsäädäntötyö ruokkivat asenteiden kiristymistä Venäjällä.

Neuvottelut venäläisten joukkojen vetämisestä pois Baltiasta kiristyivät. Venäjä alkoi yhä selvemmin liittää Virossa ja Latviassa olleiden sotilasosastojen kohtalon venäläisvähemmistön aseman parantamiseen. Venäjän, Liettuan, Latvian ja Viron yhteisneuvottelut joukkojen vetäytymisestä oli aloitettu jo 31.1.1992. Yhteensä kolmessa tasavallassa oli sijoitettuna 130 000 miestä.

Baltian maiden yhteisneuvottelurintama oli repeillyt jo kevään kuluessa. Yhteisneuvottelut loppuivat, kun Liettua, jolla oli parhaat välit Venäjään, irtaantui rintamasta ja allekirjoitti sopimuksen syyskuussa 1992. Sopimuksen mukaan venäläisjoukkojen tuli poistua maasta elokuun loppuun 1993 mennessä. Liettuan irtauduttua yhteistyöstä Viro ja Latvia alkoivat molemmat omilla tahoillaan neuvotella Venäjän kanssa. [31]

Noin kuukauden kuluttua Vilnan ja Moskovan sopimuksesta presidentti Jeltsin antoi 29. lokakuuta asetuksen, jonka mukaan venäläisten joukkojen vetäytyminen koko Baltiasta keskeytettäisiin, kunnes muodolliset sopimukset joukkojen poisvetämisen toteutuksesta aikatauluineen oli allekirjoitettu kaikkien kolmen Baltian maan kanssa. Ehdoksi Jeltsin asetti sen, että Baltian maiden oli allekirjoitettava Venäjän kanssa sopimus, jossa ne lupautuisivat huolehtimaan alueillaan olevien sotilaiden ja heidän perheidensä sosiaaliturvasta. [32]

Jeltsinin asetuksen myötä maanmiesten oikeuksien valvonta tuli konkreettisemmaksi. Joukkojen vetäytymisen keskeyttäminen oli hyvin näyttävä keino osoittaa, että Venäjä ei ainoastaan aikonut puhua Baltian maanmiesten oikeuksista, vaan oli myös valmis toteuttamaan periaatteitaan käytännön toimin. Juuri tällaiset keinot olivatkin median ja monien eurasianististen poliitikkojen mieleen, sillä he olivat pitkin kesää vaatineet hallitukselta puheiden lisäksi myös tekoja.

Venäjän ulkopoliitiikan muutos Baltian maita kohtaan alkoi selkeimmin näkyä juuri kysymyksessä venäläisjoukkojen poisvetämisestä. Venäjä nosti maanmiesten aseman yhdeksi neuvotteluaseekseen. Vaikka vaatimuksia Baltian-politiikan muuttamisesta aktiivisempaan suuntaan oli kuultu Kozyrevin vastaisen opposition puolelta pitkin vuotta, ja vaikka sekä Jeltsin että Kozyrev olivat aika ajoin maininneet huolestuneisuutensa Viron ja Latvian tilanteesta, käytiin käytännön poliittisiin toimiin vasta joukkojen vetäytymisestä neuvoteltaessa.

Ulkopoliittinen doktriini – muutoksen manifestaatio

Kozyrevin arvostelijat olivat pitkin vuotta 1992 vaatineet Venäjälle kirjattua ulkopoliittista doktriinia, joka olisi korostanut lähiulkomaiden ja maanmiesten merkitystä Venäjän ulkopoliitiikan prioriteetteina. Kozyrev oli ollut varsin haluton tällaisen ulkopoliittiseksi konseptiksi [33] kutsutun doktriinin muotoiluun, mutta oli silti esittänyt helmikuussa ulkoministeriön valmisteleman luonnoksen. Luonnos sai osakseen arvosteluryöpyn ja joutui erilaisiin uusintakäsittelyihin. Vuosi kului kritiikin vyöryessä

ulkoministeriön suuntaan, ja syksyllä alkoi näyttää siltä, että Kozyrev oli kääntänyt ruoria. Tammikuussa Venäjä sai lopulta virallisen ulkopoliittisen doktriinin, joka oli todistus Kozyrevin atlantistisen linjan tappiosta. Ulkopoliittiseen konseptiin kirjattu kireämpi politiikka lähiulkomaita kohtaan näkyi myös suhteissa Viroon ja Latviaan.

Aikaa syksystä 1992 ja ennen kaikkea tammikuusta 1993 eteenpäin voi kutsua konsensuksen saavuttamiseksi Venäjän ulkopoliittikan muuttuneesta suunnasta. Tärkeimmäksi majakaksi sytytettiin pitkään valmisteltu ulkopoliittinen doktriini, joka osoitti suuntaa kohti eurasianismia. Myös Kozyrevin lausunnoissa näkyi muutos, jonka manifestaationa ulkoministeri esitteli ulkopoliittisen konseptin. Suhteissa Baltian maihin uusi ulkopoliittinen doktriini oli merkki tiukentuneesta politiikasta, jossa maanmiehet olivat yhä tärkeämmällä sijalla, nyt myös virallisesti doktriiniksi kirjattuna. On silti syytä muistaa, että ulkopoliittinen doktriini ei sinällään aloittanut muutosta. Pikemminkin Venäjän jo syksyllä muuttunut linja kirjattiin miltei neuvostotyylisesti ohjenuoraksi, josta poikkeaminen oli Venäjän kansallisten etujen vastaista.

Tammikuussa 1993 Kozyrev kirjoitti ulkoministeriön julkaisuun *Diplomatičeskii vestnikiin* artikkelin, jossa hän määritteli Venäjän ulkopoliittikan tärkeimmät kohteet. Kirjoituksessa näkyivät samat periaatteet, jotka olivat keskeisiä myös kauan odotetussa ulkopoliittisessa konseptissa, joka julkaistiin myöhemmin samassa kuussa ja hyväksyttiin maaliskuussa.

Lähiulkomaita ja maanmiehistä oli tullut myös Kozyrevin kantava ajatus: ”Me emme voi vetäytyä tältä historiallisesti, geopoliittisesti ja humanitaarisesti meille elintärkeältä alueelta, josta meillä on vastuumme. Tällä alueella elää miljoonia Venäjän kansalaisia... heidän oikeuksiaan, elämäänsä ja kunniaansa pitää puolustaa. Venäjä aikoo toimia ensisijaisesti poliittis-diplomaattisin keinoin ja käyttää hyväkseen kansainvälisten organisaatioiden mekanismeja. Mutta jos nämä suostuttelukeinot eivät tepsivät mainitun väestön turvallisuuden ja elämän loukkauksiin, en sulje pois taloudellisten ja sotilaallisten keinojen käyttämistä...”

[34]

Venäjä käytti kovaa kieltä määritellessään ulkopoliittisia linjojaan. Konseptiin oli kirjattu varoitus lähiulkomaille. Tekstin mukaan Venäjä tulisi etsimään keinot etujensa puolustamiseen, mikäli jonkin lähiulkomaan yksipuoliset toimet vahingoittaisivat niitä. Konseptiin sisältyi myös maininta kostotoimenpiteistä, jos Venäjän tärkeiksi määrittelemiä periaatteita rikottaisiin.[35]

Konseptin lähiulkomaita koskevassa osuudessa viitattiin myös Baltiaan. Pyrkimys maanmiesten oikeuksien

turvaamiseen Baltiassa oli nyt kirjattu viralliseen asiakirjaan, eikä uusi ulkopoliittinen konsepti suinkaan jäänyt kuolleeksi kirjaimeksi. Ulkopoliittinen konsepti oli jälleen yksi osoitus Venäjän ulkopoliitiikan muuttumisesta. Venäjän Viron- ja Latvian-suhteisiin se heijastui maanmies-kysymyksen korostumisena: maanmiesten oikeuksien suojelusta tuli keskeinen tekijä lähes kaikkeen maiden väliseen kanssakäymiseen.[36]

Kuten sanottua, Kozyrev ei ollut vuoden 1992 alussa halunnut sitoa Venäjän ulkopoliittikkaa vanhanaikaisena ja epädemokraattisena pitämäänsä konseptiin. Ulkoministeriön johdolla oli kuitenkin valmisteltu ensimmäinen luonnos ulkopoliittiseksi konseptiksi. Jouduttuaan ankaran kritiikin kohteeksi konseptia pyöriteltiin eri tahoilla miltei vuoden ajan. Ulkopoliittinen doktriini syntyi lopulta ennen kaikkea eurasianististen vaatimusten, toisin sanoen sisäpoliittisen kritiikin tuloksena.

Se, että konseptiin kirjatusta periaatteista tuli Venäjän ulkopoliitiikan ohjenuoria, kuvastaa poliittisen ilmapiirin muutosta. Konseptin julkaisun ajankohtana tammikuussa 1993 ei enää esiintynyt merkittävää kritiikkiä sen sisältöä koskien. Onkin mahdollista väittää, että ulkopoliittinen doktriini olikin vain jo tapahtuneen muutoksen manifestaatio. Se ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö doktriinin hyväksymisen jälkeistä aikaa voisi käsitellä omana kokonaisuutenaan, sillä doktriinin avulla ulkopoliitiikan suuntaa kohtaan esitetty kritiikki tuntui laimenevan. Kozyrev puolestaan pysytteli konseptin raameissa, mikä osaltaan tarjosi hänelle ja Venäjän ulkopoliittiselle johdolle taustatuen; olihan doktriini yleisesti hyväksytty myös Kozyrevin kriitikoiden piirissä.

Vuonna 1993 Venäjän Viron- ja Latvian-suhteet jatkuivat mollivoittoisissa merkeissä. Suhteita kiristäneet teemat pysyivät samoina, tärkeimpinä kansalaisuuskyymykset ja venäläisten joukkojen vetäytyminen. Esimerkiksi kun Viron parlamentti, riigikogu, kesällä 1993 käsitteli ns. muukalaislakia eli kansalaisuudettomien (joista suurin osa oli venäjänkielisiä) oleskeluluvan jatkamista, kommentoi Kozyrev lakia sanavalinnoin, jotka olivat kaukana vuoden 1992 alun maltillisesta linjasta: ”Viro on astunut... apartheidin tielle, sillä kolmasosa sen väestöstä on julistettu muukalaisiksi.”[37]

Kumousyritys ja parlamenttivaalit

Vaikka Venäjällä oli päästy ulkopoliitiikan tavoitteiden osalta ainakin osittaiseen konsensukseen tammikuussa julkaistun ulkopoliittisen doktriinin myötä, jatkui parlamentin ja presidentti Jeltsinin välillä käyty perustuslaillinen kiista yhä kiihtyvissä merkeissä aina lokakuun 1993 vallankumousyritykseen saakka. Jeltsin hajotti korkeimman neuvoston ja kansanedustajien kongressin 21. syyskuuta ja määräsi uudet vaalit

pidettäväksi joulukuussa. Neljäntenä lokakuuta tilanne ajautui väkivaltaiseen yhteenottoon – vallankaappausyritykseen, josta presidentti selvisi voittajana. Korkeimman neuvoston kumousyrityksen jälkeen perustuslain uudistaminen eteni erittäin nopeasti. Uuden kaksikamarisen parlamentin vaalit määrättiin pidettäväksi Jeltsinin aiemmin ilmoittamana päivänä, 12. joulukuuta. Samana päivänä oli määrä järjestää myös kansanäänestys uudesta perustuslaista. [38]

Lokakuun kumousyrityksen epäonnistuminen merkitsi myös sitä, että tärkeimmät ulkoministeri Kozyrevin vastaiset oppositiovoimat oli lyöty. Kaappauksen pääarkkitehdit varapresidentti Ruskoi ja parlamentin puhemies Ruslan Hasbulatov menettivät asemansa. Presidentin neuvonantaja Stankevič erotettiin ja parlamentin ulkoasiainkomitean puheenjohtaja Jevgeni Ambartsumov erosi itse. Kun vielä turvallisuusneuvoston sihteeri Juri Skokov oli erotettu jo huhtikuussa, näytti siltä, että Kozyreville olisi tarjoutunut mahdollisuus muuttaa Venäjän ulkopoliittikkaa jälleen atlantistiseen suuntaan, mikäli hän ja Jeltsin olisivat niin halunneet. [39]

Izvestijan haastattelussa muutama päivä kumousyrityksen jälkeen Kozyrev kuitenkin osoitti, että Venäjä jatkaisi linjalla, joka oli kirjattu ulkopoliittiseen doktriiniin. Hänen mukaansa lähiulkomaiden asema tulisi jatkossakin olemaan ensisijaisen tärkeä. Kozyrevin puheissa alkoi tässä vaiheessa esiintyä viittauksia siihen, että entisen Neuvostoliiton alueille syntyisi ns. turvallisuustyhjiöitä [40], mikäli Venäjä vetäytyisi sotilaallisesti eikä huolehtisi näiden alueiden vakaudesta.

Jo aiemmin Venäjä oli esittänyt ajatuksen rauhanturvaamiseksi kutsuttujen operaatioiden johtamisesta entisen Neuvostoliiton alueilla. Vaatimukset erityisestä rauhanturvaajan roolista voi nähdä jonkinlaisena modernina venäläisenä versiona amerikkalaisten Monroe-doktriinista. Kozyrevin puheista kävi selväksi, että Venäjä halusi kansainväliseltä yhteisöltä mandaatin, jonka varassa se olisi voinut toimia omilla intressialueillaan johtavassa asemassa ilman, että esimerkiksi länsimaat puuttuisivat sen toimiin. [41] Kozyrevin aiemmin alleviivaama moninapainen maailmanjärjestys ei enää ollut keskeinen periaate Venäjän ulkopoliitikassa.

Joulukuussa 1993 pidetyissä parlamenttivaaleissa Vladimir Žirinovskin johtama liberaalidemokraattinen puolue saavutti vaalivoiton 25 prosentin äänisaaliillaan. [42] Žirinovski oli kampanjoinut kansallisenkin teemoin Suur-Venäjän puolesta ja uhannut liittää mm. Suomen ja Alaskan takaisin venäläiseen imperiumiin. Tällä ei kuitenkaan ollut suoranaista vaikutusta Venäjän ulkopoliittikkaan, sillä muutos oli tapahtunut jo aikaisemmin.

Parlamenttivaalien tuloksen korostaminen ulkopoliitiikan suunnanmuuttajana olisikin liioiteltua. Se ehkä osoitti Jeltsinille ja Kozyreville, kuinka voimakas keino Venäjän suurvalta-aseman ja kansallisen ylpeyden palauttamisesta puhuminen oli, ja siten jarrutti heitä yrittämästä paluuta vuoden 1992 alun linjoille. Joka tapauksessa mielestäni jo lokakuun vallankaappausyrityksen jälkimainingeissa kävi selväksi, että paluuta ei ollut luvassa. Sitä paitsi Žirinovskin ultranationalistien menestyksestä oli Kozyreville se hyöty, että hän saattoi esiintyä ulospäin demokraattisen Venäjän puolestapuhujana, jolloin Jeltsinin-Kozyrevin ulkopoliitiikka näytti Venäjän ulkopuolella eittämättä paremmalta vaihtoehdolta kuin se, että Žirinovski olisi päässyt toteuttamaan suurisuisia puheitaan.

Ulkopoliitiikassa kautta lokakuun kumousyrityksestä ja joulukuun parlamenttivaaleista eteenpäin kuvasi Venäjän jatkaminen muuttuneella linjalla. Erityisesti lokakuun jälkeen Jeltsinillä ja Kozyrevillä olisi ollut mahdollisuus kääntää ulkopoliitiikka jälleen länsimielisemmäksi, koska heidän päävastustajansa joutuivat sivuun. Venäjän ulkopoliitiikka oli kuitenkin ankkuroitunut tammikuun doktriiniin, eikä linjan muuttaminen muutenkaan näyttänyt poliittisesti järkevältä vaalien alla. Vaikka ulkopoliitiikka ei ollutkaan nähdäkseni keskeisin tekijä vaaleissa, sai Žirinovski suurvalta-aseman palauttamispuheilleen huomattavaa kannatusta. Žirinovskin vaalimenestys osoitti myös, että hallitus voinut olla ottamatta huomioon suuren atlantismin vastaisen kannattajakunnan mielipidettä.

Viron ja Latvian suhteissa avoimeksi jäänyt kysymys venäläisten joukkojen vetäytymisestä ja asian kytkeminen maanmiesten oikeuksiin sitoi osaltaan Venäjän kantoja. Toisaalta ei ollut mitään merkkejä siitä, että maanmies-kysymyksen painoarvo olisi enää haluttu laskea. Maanmies-kysymys oli ikään kuin alkanut toteuttaa itse itseään; Venäjän sitä koskeva ulkopoliittinen kanta oli lukittu ulkopoliittiseen doktriiniin, eikä Kozyrevillä ollut halua ponnistella sitä vastaan. Koska maanmiesten oikeuksien puolustaminen lähiulkomaissa oli saanut niin keskeisen sijan ulkopoliittisessa doktriinissa, ei siitä poikkeaminen enää tullut kysymykseen, varsinkaan kun suhteet Viroon ja Latviaan olivat jo valmiiksi tulehtuneet.

Viro ja Latvia Kozyrevin tulilinjalla

Tammikuussa 1994 Kozyrev kirjoitti Voprosy istorii - aikakausjulkaisuun artikkelin, jossa hän kiinnitti jälleen huomiota venäjänkielisten puolustamiseen lähiulkomaissa. Kozyrevin mukaan ulkoministeriö oli erityisen huolestunut Viron ja Latvian maanmiehistä.^[43] Niin ikään tammikuussa hän toisti jälleen sen, että Venäjällä oli elintärkeitä intressejä IVY-maissa ja Baltiassa, ja totesi samalla, että Venäjän suurimmat uhat

tulivat juuri näiltä alueilta. Kozyrev jatkoi, että Venäjän tulisi jatkaa sotilaallista läsnäoloaan mainituilla alueilla, jotka jo vuosisatoja olivat olleet Venäjälle tärkeitä. Muuten syntyisi ”turvallisuustyhjiöitä”, jotka saattaisivat täyttyä Venäjän kannalta ”vihamielisillä voimilla”.[\[44\]](#)

Tammikuussa Kozyrev puhui myös lähiulkomaissa palvelleille Venäjän suurlähettiläille. Venäjän-tutkija Alexander Sergounin on nimittänyt puhetta ”Kozyrevin doktriiniksi”, sillä hänen mukaansa siitä tuli ulkopoliittisen konseptin symboli. Vaikka puhe ei käytännössä sisältänyt mitään uutta, se oli vahva kannanotto tiukan eurasianistisen politiikan puolesta. Puheessaan Kozyrev julisti, että vähemmistöjen oikeuksien puolustaminen lähiulkomaissa oli Venäjän diplomatian elintärkeä tehtävä. [\[45\]](#)

Helmikuussa Kozyrev syytti Latviaa siitä, että se yritti karkottaa tuhansia ihmisiä Venäjälle. Tällä kertaa hän kiteytti maanmiesten tukalaksi katsomansa tilanteen nimitykseen ”etninen puhdistus”. [\[46\]](#)

Neuvotteluissa joukkojen poisvetämisestä Venäjä ja Latvia pääsivät yli kahden ja puolen vuoden neuvottelujen jälkeen viimein maaliskuussa 1994 sopimukseen. Viron kanssa Venäjä pääsi lopulliseen sopimukseen hieman Latviaa myöhemmin. [\[47\]](#)

Sopimusten mukaan joukkojen oli määrä poistua elokuun loppuun mennessä, mikä olisi luonut edellytykset Venäjän ja kahden pohjoisimman Baltian maan suhteiden lämpenemiselle. Latvian ja Venäjän suhteita hiersi kuitenkin se, että Latvia hyväksyi 22. heinäkuuta 1994 pitkään valmistellun kansalaisuuslain. Laki sisälsi kiistellyn kiintiön, johon oli kirjattu kuinka paljon ihmisiä saatettiin vuosittain ottaa kansalaisiksi. Samalla Latvia ilmoitti, että se jatkaisi kansalaistamisprosessia vasta, kun venäläisjoukot olisivat poistuneet.[\[48\]](#)

Venäjä puuttui asiaan elokuun alkupäivinä, kun Jeltsin uhkasi Latviaa ”käytännön toimilla”. Jeltsinin lausunto oli ulkoministeriön valmisteleva ja sen mukaan kansalaisuuslaki merkitsi väestön erottelemista ensimmäiseen ja toiseen luokkaan etnisin perustein. Nyt Venäjä ei enää kuitenkaan uhannut joukkojen poisvetämisen keskeyttämisellä, vaan tilalle olivat tulleet toisenlaiset keinot: talouspakotteet ja kaksoiskansalaisuuden tarjoaminen ”sitä haluaville maanmiehille”.[\[49\]](#)

Näyttääkin siltä, että kun Venäjä ei enää voinut kiristää oikeuksia Virossa ja Latviassa asuville maanmiehilleen joukkojen vetäytymisen keskeyttämisellä, korvaaviksi keinoiksi nousivat ennen kaikkea talouspakotteilla uhkaaminen sekä asian pitäminen esillä jyrkin äänenpainoin eri yhteyksissä. Lisäksi presidentti kertoi

puheessaan duumalle antavansa asetuksen maanmiesten suojelusta ja perustavansa erityisen komission pohtimaan asiaa.[50]

Mistä muutos johtui?

On selvää, että Venäjän ulkopolitiikka koveni vuoden 1992 alun atlantistisen vaiheen jälkeen kesän myötä syksyn muutokseen kohti eurasianistisia painotuksia. Tammikuussa 1993 eurasianistisen politiikan voitto atlantistisesta näkyy ulkopoliittisesta doktriinista, josta tuli eurasianistisen suunnan manifestaatio. Venäjä jatkoi sen viitoittamalla tiellä läpi lokakuun 1993 kuohunnan ja joulukuun parlamenttivaalien. Kozyrevin maanmiesargumentointi kulki samassa sävellajissa muutoksen kanssa. Vuoden 1992 alun varovaiset lausunnot ja suoranainen kysymyksen sivuuttaminen vaihtuivat jyrkkiin kannanottoihin Baltian venäläisen väestön oikeuksien puolesta.

Miksi Venäjän ulkopolitiikka muuttui? Näyttää siltä, että Jeltsinin ja Kozyrevin atlantistista suuntaa vastaan Venäjällä kohdistunut paine oli tärkein tekijä. Eri instanssien sekaantuminen ulkopolitiikan tekemiseen ja ankara kritiikki Jeltsiniä ja erityisesti Kozyreviä kohtaan vaikutti varmasti heidän ulkopoliittiseen linjaansa.

Maanmiesten puolustaminen oli heidän vastustajilleen herkullinen aihe, sillä ”omien” kohtalo Baltian maissa kiinnosti venäläisiä ja herätti voimakkaita tunteita. Kadun miestä oli helppo kosiskella väittämällä, ettei hallitus tehnyt mitään Venäjän ulkopuolelle syyttään jääneiden maanmiesten eteen.

Silti esimerkiksi joulukuun 1993 vaalitulokset ja eurasianistisen linjan voitto ei ole mielestäni painavin tekijä muutoksen taustalla. Vaikka mielipidetiedustelut ja vaalitulokset osoittivat tukea atlantismin vastaiselle politiikalle, oli Venäjän ulkopolitiikan muutos tapahtunut jo aiemmin. Kaiken lisäksi talousuudistusten epäonnistuminen sekä kansalaisten elintason kurjistuminen olivat varmasti ulkopolitiikkaa tärkeämpiä syitä äänestä oppositiota.

Eurasianistien äänekkään kritiikin ohella Venäjän ulkopolitiikka joutui haasteiden eteen, kun Georgiassa ja Moldovassa puhkesi aseellisia konflikteja, joissa venäläisten turvallisuus vaarantui. Venäjän määritelmä itsestään entisen Neuvostoliiton alueen vakauden etuoikeutettuna takaajana oli ulotettavissa lähiulkomaat-käsitteen kautta myös maihin, joissa maanmiehiin ei kohdistunut fyysistä uhkaa. Virossa ja Latviassa vanhan isännän otteet maanmiesten puolustajana kanavoitiin mm. joukkojen vetäytymiseen, sillä se näytti olevan hyvä keino painostaa Tallinnaa ja Riikaa.

Oma vaikutuksensa ulkopoliitiikan muutokseen oli varmasti myös Baltian maiden lainsäädännöllä. Vertaamalla Viroa ja Latviaa Liettuaan havaitaan, että sen ja Venäjän välille ei kehkeytynyt samanlaisia selkkauksia suhteissa Venäjään. On selvää, että kun enemmistö venäjänkielisistä jäi äänioikeudetta, oli venäläisten poliitikkojen helppo leimata Viron ja Latvian lait osoitukseksi siitä, että heidän maanmiehiään syrjittiin. Siitä seurasi, että diasporavenäläisten puolustajana esiintymisestä tuli todiste isänmaallisuudesta ja venäläisyyden puolesta puhumisesta. Uuden Venäjän kansallistunnetta rakennettaessa se oli hyvä keino hankkia sisäpoliittisia pisteitä. Toisaalta Kozyrevin oli miltei pakko reagoida Viron ja Latvian kehitykseen, sillä kun eurasianistinen politiikka vahvistui ja ulkopoliittikka sidottiin doktriiniin, asiasta tuli venäläisjoukkojen vetäytymisneuvotteluissa yhä kiperämpi kiistakysymys Venäjän suurvalta-aseman ja maanmiesten oikeuksien kannalta.

Viitteet

- [1] Rotar Igor, *Rossiiskii neoimperialism*. Nezavisimaja gazeta (NG) 15.8.1994. Rotar siteeraa Žirinovskin haastattelua Izvestijassa 27.4.1994., jossa tämä viittasi presidentti Jeltsinin kuuluisaksi tulleeseen kehotukseen ”Ottakaa valtaa niin paljon kuin haluatte”, jonka hän lausui 1990 ollessaan vielä Neuvostoliiton alaisen Venäjän federaation presidentti. Ks. esim. Luukkanen Arto, Hajoaako Venäjä? Venäjän valtiollisuuden kehitys vuosina 862–2000. Edita, Helsinki 2001, 232; Šlapentokh Vladimir, Levita Roman, Loiberg Mikhail, From Submission to Rebellion. The Province versus the Center. Westview Press, Boulder 1997, 91
- [2] Astikainen Arto, Niinivaara Susanna, Baltian Nato-into sai ymmärrystä. Helsingin Sanomat (HS) 4.9.2001; Putin sopeuttaa Venäjää muuttuneeseen maailmaan. HS 4.9.2001; Pennanen Erkki, Putin kovassa koulussa. HS 24.11.2002.
- [3] Matz Johan, Constructing a Post-Soviet International Political Reality. Russian Foreign Policy towards the Newly Independent States 1990–95. Dissertation for the Degree of Philosophy in Political Science presented at Uppsala University. Uppsala 2001, 126.
- [4] Russell Wynne, Russian Relations with the Near Abroad. Teoksessa Šearman Peter (toim.), Russian Foreign Policy since 1990. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1995, 53.
- [5] Alenius Kari, Viron, Latvian ja Liettuan historia, Atena, Jyväskylä 2000, 276–280; Sergounin Alexander, The Russia Dimension. Teoksessa Mouritzen Hans (toim.),

Bordering Russia. Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim. Aldershot 1998, 18.

[6] Kolstø Pål, Russians in the Former Soviet Republics. Hurst & Company, London 1995, 3.

[7] Kolstø 1995, 10.

[8] Misiunas Romuald J., Taagepera Rein, The Baltic States: the years of dependence 1940–1990. University of California Press London, Berkeley, Hurst, 1993, passim; Puheloinen, Russia's Geopolitical Interests In the Baltic Area. National Defence College, Helsinki 1999, 95. Maatalousvaltainen Liettuan SNT välttyi venäläistämiseltä pääosin siksi, että teollisuuden käyttöön ei siellä tarvittu työvoimaa samassa määrin kuin Viron ja Latvian sosialistisissa neuvostotasavalloissa. Viroon ja Latviaan asutettiin suuria määriä ihmisiä Venäjän SFNT:sta ja muista Neuvostoliiton osista.

[9] Puheloinen 1999, 96.

[10] Kolstø 1995, 262.

[11] Stankevič Sergei, A Transformed Russia in a New World. A Conference of Foreign Policy and Diplomacy at the Foreign Ministry of the Russian Federation 26–27 February 1992. International Affairs, Moscow, April-May 1992.

[12] Stankevič Sergei, *Deržava vpoiskah sebja*. NG 28.3.1992.

[13] Stankevič, NG 28.3.1992.

[14] Stankevič, NG 28.3.1992.

[15] Matz 2001, 142.

[16] Matz 2001, 143.

[17] Luukkanen 2001, 231.

[18] Light Margot, Foreign Policy Thinking. Teoksessa Malcolm Neil, Pravda Alex, Allison Roy, Light Margot, Internal Factors in Russian Foreign Policy. Oxford University Press, Oxford, New York 1996, 34.

[19] Kortunov Andrei V., Russian Foreign Policy Making. Institutionalization in Offing? Teoksessa Chung Eunsoong (toim.), Foreign Policy Making in Russia. An Analysis of Domestic Entanglements. The Sejong Institute, Soul 1998, 69.

[20] Abarinov Vladimir, Tretjakov Vitalii, *Andrei Kozyrev: Sojuz ostavil Rossii plohoe vnešnepolitičeskoe nasledstvo*. NG 1.4.1992.

- [21] Kozyrev Andrei, A Transformed Russia in a New World. A Conference of Foreign Policy and Diplomacy at the Foreign Ministry of the Russian Federation 26-27 February. International Affairs, Moscow April-May 1992.
- [22] Aron Leon, The Emergent Priorities of Russian Foreign Policy. Teoksessa Aron Leon, Jansen Kenneth M. (toim.), The Emergence of Russian Foreign Policy. United States Institute of Peace Research, Washington D.C. 2.painos 1995, 20-21.
- [23] Wagnsson Charlotte, Russian Political Language and Public Opinion on the West, NATO and Chechnya: securitisation theory reconsidered. University of Stockholm, Department of political science, Stockholm 2000, 78.
- [24] Skak Mette, From Empire to Anarchy. Postcommunist Foreign Policy and International Relations. Hurst, London 1996, 151.
- [25] Abarinov Vladimir, Tretjakov Vitalii, NG 1.4.1992
- [26] Matz 2001, 146-147.
- [27] Kozyrev Andrei, *Preobraženie ili kafkianskaja metamorfosa?*, NG 20.8.1992; Abarinov Vladimir, Tretjakov Vitalii, NG 1.4.1992
- [28] Matz 2001, 156-157.
- [29] Stankevič Sergei, *Javlenie deržavy*, Rossiiskaja gazeta, 23.6.1992.
- [30] šalnev Aleksandr, *A.Kozyrev s tribuny OON kritikuet naruženija prav v Estonii i Latvii*. Izvestija, 23.9.1992.
- [31] Girnius Saulius, Relations between the Baltic States and Russia. RFE/RL Research Report, vol.3, no. 33, 26 August 1994, 29-30.
- [32] Vinogradov Boris, *Vývod voisk iz Pribaltiki priostanovlen. Odna iz pričín - naruženija prav ruskikh*. Izvestija 30.10.1992.
- [33] Ven. *kontseptsija vnešnei politiki RF*
- [34] Kozyrev Andrei, *Diplomatičeskii vestnik* 1/1993.
- [35] Matz 2001, 181.
- [36] Ks. esim. Puheloinen, 1999.
- [37] Matz 2001, 183.
- [38] Kortunov 1998, 74-80.
- [39] Mlečin Leonid, *Ministr Kozyrev obestsat peremeny vo vnešnei politike Moskvyy*. Izvestija 18.12.1993.

[40] Ven. *vakuu bezopasnosti*

[41] Jusin Maksim, *Andrei Kozyrev: polgoda nazad Rutskoj skazal mne: Ja ix nenavižu etih krasno-koričevyh*. Izvestija 8.10.1993; Rotar Igor, *Voennye dolžny ovladaet isskustvom mirotvortsestvo*. NG 24.11.1993.

[42] Karppinen Antti, Venäjän aatetta jäljittämässä. WSOY, Helsinki 1999, 50.

[43] Kozyrev Andrei, Vnešnaja politika preobražjustseisja Rossii, *Voprosy istorii* 1/94, 3-11.

[44] *Kozyrev - za voennoeprisutsvie v soseidnih gosudarstvah*. NG 19.1.1994.

[45] Sergounin 1998, 67.

[46] Matz, 2001, 205.

[47] Sergounin 1998, 29-30.

[48] Sergounin 1998, 40.

[49] Jusin Maksim, *Boris Jeltsin ugrožaaet Latvii*. Izvestija 6.8.1994.

[50] Vyžutovič Valerii, *Rossija vozmjot pod svoe pokrovitelstvo millioni russkih v novom zarubeže*. Izvestija 22.7.1994.

Artikkelin kirjoittaja VTM Timo Sivonen on Turun yliopiston poliittisen historian laitoksen jatko-opiskelija.

ENNEN JA NYT
Historian tietosanomat